

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής
και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 9^ο

Στωικοί: Οι παρορμήσεις ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panroulakidas@gmail.com

1. Η παρόρμηση και η συγκατάθεση στη στωική φιλοσοφία

Απόσπασμα 1

Οριγένης, De principiis 3.1.2: καὶ ἀφ' ἐαυτῶν κινεῖται τὰ ἔμψυχα φαντασίας ἐγγινομένης ὀρμὴν προκαλουμένης.

Μετάφραση: Τα ἔμψυχα πλάσματα κινούνται ἀφ' εαυτοῦ τους ὅταν ἡ ἐντύπωση ἀποτυπωθεῖ ἐντὸς τους καὶ δημιουργηθεῖ ἡ παρόρμηση.

Απόσπασμα 2

Κικέρων, De off. 1.132: Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur, appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi oboedientem praebeamus.

Μετάφραση: Ἡ κίνηση τῆς ψυχῆς εἶναι δύο εἰδῶν: ἡ μία ἀνήκει στὴ διάνοια καὶ ἡ ἄλλη στὴν παρόρμηση. Ἡ σφαῖρα τῆς διάνοιας εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας ἐνῶ τῆς παρόρμησης εἶναι ἡ ἴδια ἡ κίνηση πρὸς πράξιν. Ὅποτε πρέπει νὰ φροντίσουμε ἔτσι ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ λόγο σχετικὰ με τὰ καλύτερα ἀντικείμενα καὶ νὰ κάνουμε τὴν παρόρμησὴ μας υπάκουη στὸ λόγο.

Απόσπασμα 3

Σεξτος Μ 7.237.2-3: «καὶ γὰρ ἡ ὀρμὴ καὶ ἡ συγκατάθεσις καὶ ἡ κατάληψις ἑτεροιώσεις μὲν εἰσι τοῦ ἡγεμονικοῦ».

Μετάφραση: Τόσο οἱ παρορμήσεις ὅσο καὶ οἱ συγκαταθέσεις εἶναι μετασχηματισμοὶ (ἑτεροιώσεις) τοῦ ἡγεμονικοῦ

Απόσπασμα 4

Σενέκας ad Luc. 113.18: Omne rationale animal nihil agit, nisi primum specie alicuius rei irritatum est, deinde impetum cepit, deinde ad censio confirmative hunc impetum.

Μετάφραση: Κανένα έλλογο ζώο δεν κάνει κάτι παρά μόνο αν πρώτα παρακινηθεί από την εντύπωση κάποιου πράγματος, του γεννηθεί έπειτα μία παρόρμηση, και τελικά η συγκατάθεση του επιδοκιμάσει αυτή την παρόρμηση.

Απόσπασμα 5

Πλούταρχος Π.Σ.Ε. 1057Α.6-8: «μήτε πράττειν μήθ' όρμῶν άσυγκαταθέτως, αλλά πλάσματα λέγειν και κενῶς ύποθέσεις τούς άξιοῦντας οικείας φαντασίας γενομένης εϋθύς όρμῶν μη εΐξαντας μηδὲ συγκαταθεμένους».

Μετάφραση: Ούτε σε πράξη προβαίνει κανείς ούτε παρόρμηση έχει χωρίς προηγούμενη συγκατάθεση, αλλά είναι φανταστικές και αβάσιμες υποθέσεις αυτά που ισχυρίζονται κάποιοι, ότι έτσι και σχηματιστεί εντός μας μία κατάλληλη εντύπωση, αμέσως μας έρχεται η παρόρμηση, πριν ακόμα συναινέσουμε και συγκαταθέσουμε.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Η παρόρμηση αποτελεί μία από τις λειτουργίες του ηγεμονικού που είναι κοινές μεταξύ έλλογων και άλογων πλασμάτων. Το ίδιο συμβαίνει και με την λειτουργία της φαντασίας. Τί είναι όμως η παρόρμηση; Σύμφωνα με μία αναφορά του Πλούταρχου (Πλούταρχος Π.Σ.Ε 11, 1037f), ο ίδιος ο Χρύσιππος ορίζει την παρόρμηση ως «λόγο που μας προστάζει τί να πράξουμε». Στο ίδιο πλαίσιο, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς (Στρωμ. 2.13.59.6.1) ορίζει την παρόρμηση ως «κίνηση της διάνοιας για προσέγγιση σε κάτι ή για απομάκρυνση από κάτι», ορισμό που ακολουθεί και ο Φίλων (Ο.Α.Τ.Θ. 44.3-4) ορίζοντας με την σειρά του την παρόρμηση ως «πρωταρχική κίνηση της ψυχής». Τα αποσπάσματα αυτά μας παρουσιάζουν δύο είδη παρόρμησης τα οποία πηγάζουν αντίστοιχα από την θετική ή αρνητική διάθεση της ψυχής προς κάτι. Ο Πλούταρχος (Πλούταρχος, Π.Σ.Ε. 11, 1037f) ορίζει αυτά τα δύο είδη παρόρμησης ως όρμη (κίνηση προς την απόκτηση κάποιου πράγματος) και άφορμη (κίνηση προς την αποφυγή ενός πράγματος) αντίστοιχα.

Τα παραπάνω αποσπάσματα ορίζουν την παρόρμηση ως κίνηση του ηγεμονικού και, στωικά μιλώντας, δεν υπάρχει τίποτα το μεταφορικό σε αυτές τις διατυπώσεις. Οι Στωικοί κατανοούν την ψυχή ως υλική και τις παρορμήσεις ως κινήσεις της, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, ως διαστολές δηλαδή και συστολές της. Όπως σημειώνει σχετικά ο Σέξτος

Εμπειρικός «τόσο οι παρορμήσεις όσο και οι συγκαταθέσεις είναι μετασχηματισμοί (έτεροίωσις) του ηγεμονικού». Όπως έχουμε εξηγήσει αναφορικά με την φαντασία, κάθε κίνηση της ψυχικής πνοής κατανοείται από τους Στωικούς ως ένας μετασχηματισμός (έτεροίωσις) της σύστασης της υλικής ψυχικής πνοής. Στην περίπτωση των παρορμήσεων ο μετασχηματισμός αυτός αποτελεί μία κίνηση διαστολής ή συστολής. Όλοι οι όροι που χρησιμοποιούνται, από τους Στωικούς, για να περιγράψουν τις παρορμήσεις αποτελούν όρους οι οποίοι σχετίζονται με την κίνηση. Δες σχετικά: Πλουταρχος, Π.Η.Α. 450C: «ῥθεῖσθαι», Γαληνός Π.Ι.Π 4.2.14-18: «φέρεσθαι/φορά», Αλέξανδρος Αφρ. Περί Ειμ. 13.181.13: «κινεῖσθαι/κίνηση». Επιπλέον, όσον αφορά την παρόρμηση ως μέρος του πάθους ο Ζήνων χρησιμοποιεί τον όρο «πτοία» (Στοβαίος Ανθ. 2.39.8-10) ο οποίος κυριολεκτικά αναφέρεται στην άτακτη κίνηση ενός σμήνους πτηνών τα οποία τρέπονται σε φυγή. Τον ίδιο ακριβώς όρο διατηρεί και ο Χρύσιππος (Γαληνός ΡΗΡ 4.5.5-7).

Τα έλλογα πλάσματα ωστόσο διαθέτουν μία επιπλέον λειτουργία, αυτή της συγκατάθεσης. Ενώ δηλαδή τα άλογα εμβια πλάσματα ακολουθούν την παρόρμησή τους επιθυμώντας οποιοδήποτε αντικείμενο αναγνωρίζουν ως ωφέλιμο για την αυτοσυντήρησή τους, τα έλλογα πλάσματα έχουν την ικανότητα να μπορούν να αρνηθούν την συγκατάθεση τους στις εντυπώσεις τους. Αυτή η ικανότητα συνιστά και το σημείο εκείνο στο οποίο εντοπίζεται η ηθική ευθύνη κάθε ανθρώπου. Εάν από τη φύση έχουμε την ικανότητα να μπορούμε να αρνηθούμε την συγκατάθεσή μας τότε κάθε πράξη που επιλέγουμε (ή που δεν επιλέγουμε) αποτελεί ευθύνη μας.

2. Το αντικείμενο και η λειτουργία της παρόρμησης

Απόσπασμα 6

Στοβαίος Ανθ. 2.7.9b.1-6: «Πάσας δὲ τὰς ὀρμὰς <συγκαταθέσεις> εἶναι, τὰς δὲ <πρακτικὰς> καὶ τὸ <κινητικὸν> περιέχειν. Ἦδη δὲ ἄλλω μὲν εἶναι <συγκαταθέσεις,> ἐπ' ἄλλο δὲ <ὀρμὰς> καὶ <συγκαταθέσεις> μὲν ἀξιώμασί τισιν, <ὀρμὰς> δὲ ἐπὶ κατηγορήματα, τὰ περιεχόμενά πως ἐν τοῖς ἀξιώμασιν, οἷς συγκατατίθεσθαι».

Μετάφραση: Όλες οι παρορμήσεις είναι συγκαταθέσεις, αλλά οι πρακτικές [συγκαταθέσεις] περιέχουν και το στοιχείο της κίνησης. Έπειτα, σε άλλα στρέφονται οι συγκαταθέσεις, σε άλλα οι παρορμήσεις: οι συγκαταθέσεις στρέφονται σε αποφαντικές προτάσεις, ενώ οι παρορμήσεις στρέφονται προς τα κατηγορήματα, τα οποία κατά ένα τρόπο εμπεριέχονται στις αποφαντικές προτάσεις, προς τις οποίες συγκαταθέτουμε.

Απόσπασμα 7

Κλήμης Στρωμ. 7.7.38.2.2- 7.7.38.3.1: «διόπερ οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ πόματος, ἀλλὰ τοῦ πιεῖν τὸ ποτόν, οὐδὲ μὴν κληρονομίας, ἀλλὰ τοῦ κληρονομηῖσαι, οὕτως δὲ οὐδὲ γνώσεως, ἀλλὰ τοῦ γνῶναι· οὐδὲ γὰρ πολιτείας ὀρθῆς, ἀλλὰ τοῦ πολιτεύεσθαι».

Μετάφραση: Γιατί κανείς δεν επιθυμεί ένα ποτό, αλλά να πει το ποτό, ούτε επιθυμεί μία κληρονομιά αλλά να αποκτήσει την κληρονομιά, ούτε την γνώση αλλά το να γνωρίζει, ούτε την ευνομούμενη πολιτεία αλλά να είναι πολίτης [αυτής της πολιτείας].

Ανάλυση αποσπασμάτων: Προκειμένου να καταστεί σαφή τα παραπάνω αποσπάσματα πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε το είδος εντύπωσης προς το οποίο στρέφονται οι παρορμήσεις. Από όλες τις εντύπώσεις στις οποίες μπορούμε να συγκαταθέσουμε κάποιες ονομάζονται από τους Στωικούς «ορμητικές/πρακτικές». Σε αντίθεση με μία εντύπωση της μορφής: «Μια αστρονομική μονάδα είναι η μέση απόσταση της Γης από τον ήλιο» ή «Αυτό το βιβλίο είναι πράσινο» υπάρχουν κάποιες εντυπώσεις οι οποίες εμπεριέχουν αξιολογικά κατηγορήματα. Σύμφωνα με τους Στωικούς, όταν συγκαταθέτουμε σε αυτές τις εντυπώσεις, λόγω του αξιολογικού περιεχομένου που εμπεριέχουν, εκτός από μία συγκεκριμένη πεποίθηση θα δημιουργηθεί μέσα μας, επιπλέον, μία παρόρμηση προς την πραγμάτωση μίας πράξης η οποία εκπορεύεται από την συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων που παρουσιάζει η εντύπωση. Την ίδια στιγμή δηλαδή που συγκαταθέτω στην εντύπωση πως «Αυτό το γλυκό είναι νόστιμο», συγκαταθέτω επίσης ορμητικά στην πράξη πως «το να φάω αυτό το γλυκό, αυτή την στιγμή, είναι κάτι που πρέπει να γίνει». Οι σωματικές επιρροές της στωικής φιλοσοφίας κάνουν και εδώ την εμφάνιση τους. Για τους Στωικούς δεν είναι δυνατό να αντιλαμβάνομαι κάποιο αντικείμενο ως καλό για μένα και να μην το επιθυμώ. Την ίδια στιγμή που συγκαταθέτω στην αξία ή απαξία ενός αντικειμένου, συγκαταθέτω ταυτόχρονα στην απόκτηση ή την αποφυγή του. Αυτές είναι οι δύο όψεις της συγκατάθεσης στην περίπτωση των ορμητικών εντυπώσεων (αξιολόγηση-παρόρμηση) και αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να κατανοηθεί το προαναφερθέν απόσπασμα του Στοβαίου.

Προκειμένου να κατανοήσουμε λοιπόν το αντικείμενο της παρόρμησης θα πρέπει να έχουμε στο νου μας τα εξής στοιχεία. Πρώτον, στην περίπτωση των ορμητικών εντυπώσεων η συγκατάθεση εμπεριέχει δύο στοιχεία. Από την μία πλευρά, συγκαταθέτουμε στο προτασιακό περιεχόμενο της ορμητικής εντύπωσης διαμορφώνοντας μία αξιολογική κρίση. Από την άλλη πλευρά, συγκαταθέτουμε μέσω της παρόρμησης στο κατηγορήμα που εμπεριέχεται εντός της ορμητικής εντύπωσης, γεγονός το οποίο πάντοτε οδηγεί σε μία πράξη

η οποία εκπορεύεται από το εν λόγω κατηγορημα. Δεύτερον, το απόσπασμα του Στοβαίου που παραθέσαμε παραπάνω (Στοβαίος *Ανθ.* 2.7.9b.1-6) σημειώνει πως δεν πρέπει να κατανοήσουμε τα δύο παραπάνω στοιχεία ως δύο διαφορετικές λειτουργίες αλλά αντίθετα ως την μία και ενιαία λειτουργία της συγκατάθεσης.

Ας στραφούμε τώρα στην ίδια την λειτουργία της παρόρμησης και στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί εντός του στωικού ηθικού συστήματος. Η λειτουργία της παρόρμησης παρουσιάζεται από τους Στωικούς με δύο τρόπους, οι οποίοι παρότι φαινομενικά μοιάζουν αντίθετοι, δεν αποκλείουν αναγκαία ο ένας τον άλλο. Ο πρώτος εξ αυτών παρουσιάζεται από τον Σενέκα στο παρακάτω απόσπασμα:

Πρώτον, ο τρόπος με το οποίο ο Σενέκας (Απόσπασμα 4) μας παρουσιάζει την παρόρμηση ομοιάζει με τον ορισμό του Φίλωνα ο οποίος παρουσιάζει την παρόρμηση ως «πρωταρχική κίνηση της ψυχής». Ο Σενέκας αναφέρει πως η παρόρμηση δημιουργείται στην ψυχή από μία ορμητική εντύπωση και έπειτα η συγκατάθεση αποδέχεται ή απορρίπτει την συγκεκριμένη παρόρμηση και με αυτό τον τρόπο οδηγούμαστε σε πράξη.

Από την άλλη πλευρά, δεν αποδέχονται όλοι οι στωικοί φιλόσοφοι πως πράγματι πρέπει να κατανοήσουμε με αυτό τον τρόπο τη λειτουργία της παρόρμησης. Πιο συγκεκριμένα, όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος, ο Χρύσιππος (Απόσπασμα 5) διαφωνούσε κάθετα με αυτή την ιδέα.

Πως ακριβώς πρέπει να ερμηνεύσουμε αυτή τη διαφωνία; Μετασχηματίζεται σε τόσο έντονο βαθμό ο τρόπος με τον οποίο οι Στωικοί κατανοούν την παρόρμηση από την πρόωμη στην ύστερη εποχή της στωικής φιλοσοφίας ή μήπως οι θέσεις που διατυπώνονται σ' αυτά τα δύο αποσπάσματα δεν αλληλοαποκλείονται; Πράγματι, η συνήθης ερμηνεία είναι ότι τα δύο αποσπάσματα συζητούν δυο διαφορετικά είδη παρόρμησης. Το πρώτο, το οποίο παρουσιάζεται από τον Σενέκα ονομάζεται «προπάθεια» και αποτελεί ένα πρώτο αίσθημα που δημιουργείται στην ανθρώπινη ψυχή κάθε φορά που αυτή βρίσκεται αντιμέτωπη με μία ορμητική εντύπωση. Το δεύτερο είδος παρόρμησης, στο οποίο αναφέρεται ο Χρύσιππος, αποτελεί την παρόρμηση ως αυστηρό τεχνικό όρο των Στωικών. Αποτελεί δηλαδή τη λειτουργία εκείνη η οποία ενεργοποιείται κατά την συγκατάθεση και μας οδηγεί σε πράξη. Ας αναλύσουμε καθένα από αυτά τα δύο φαινόμενα λεπτομερέστερα.

3. Προπάθεια

Απόσπασμα 8

Επίκουρος *Διατριβαί* Απόσπασμα 9: *Visa animi (quas φαντασίας philosophi appellant), quibus mens hominis prima statim specie accidentis ad animum rei pellitur, non voluntatis sunt neque arbitraria, sed vi quadam sua inferunt sese hominibus noscenda; probationes autem (quas συγκαταθέσεις vocunt) quibus eadem visa noscuntur, voluntariae sunt fiuntque hominum arbitratu. propterea cum sonus aliquis formidabilis aut caelo aut ex ruina aut repentinus nescio cuius periculi nuntius vel quid aliud est eiusmodi factum, sapientis quoque animum paulisper moveri et contrahi et pallescere necessum est, non opinione alicuius mali praecepta sed quibusdam motibus rapidis et inconsultis officium mentis atque rationis praevertentibus.*

Μετάφραση: Αυτά που βλέπει η ψυχή (τα οποία οι φιλόσοφοι ονομάζουν εντυπώσεις) και μέσω των οποίων πλήττεται από την πρώτη κιόλας στιγμή που αποτυπώνονται σε αυτή, είναι ακούσια και δεν αποτελούν αντικείμενο επιλογής, αλλά, με την δύναμη που έχουν, επιβάλλουν την παρουσία τους στην ανθρώπινη ψυχή. Οι συγκαταθέσεις αντίθετα, μέσω των οποίων η ψυχή αναγνωρίζει αυτές τις εντυπώσεις, είναι εκούσιες και βρίσκονται υπό τον έλεγχο μας. Γι' αυτό τον λόγο, όταν ένας τρομακτικός ήχος ακούγεται από τον ουρανό ή από την κατάρρευση ενός κτηρίου, ή εμπρός σε μία ξαφνική προειδοποίηση κινδύνου, ακόμα και η ψυχή του Σοφού αναγκαία ταραάζεται και συστέλλεται και χλομιάζει για λίγο, όχι επειδή αναγνωρίζει κάποιο κακό αλλά εξαιτίας κάποιων γρήγορων κινήσεων της ψυχής που δεν είναι προϊόν διαβούλευσης και προηγούνται της νόησης και του λόγου.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Η ιδέα που μας παρουσίασε παραπάνω ο Σενέκας (απόσπασμα 4) σχετικά με την εμφάνιση μιας μορφής παρόρμησης πριν την συγκατάθεση εμφανίζεται και σε άλλα αποσπάσματα. Ο Ρωμαίος συγγραφέας και γραμματικός Αύλος Γέλλιος στο έργο του *Noctes Atticae* αναφέρεται σε αυτό το φαινόμενο περιγράφοντας μια προσωπική του εμπειρία. Ο Ρωμαίος συγγραφέας μας μεταφέρει νοερά σε ένα πλοίο το οποίο ταξιδεύει κάπου στην Μεσόγειο. Στο πλοίο αυτό βρίσκεται μεταξύ των επιβατών κι ένας στωικός φιλόσοφος. Κάποια στιγμή ξεσπά μία τρομερή καταιγίδα και ο Αύλος Γέλλιος βλέπει τους επιβάτες να τρέχουν και να φωνάζουν, να είναι εξαιρετικά τρομοκρατημένοι και να φοβούνται για τη ζωή τους. Αυτό που φαίνεται να εξέπληξε τον ρωμαίο συγγραφέα είναι το γεγονός πως παρατήρησε τον Στωικό να μην είναι τόσο απαθής όσο ο ίδιος θα περίμενε. Ο

στωικός φιλόσοφος δεν έκλαιγε, ούτε φώναζε όπως οι υπόλοιποι επιβάτες αλλά έμοιαζε ωχρός εμπρός στην θέα του κινδύνου, τα χέρια του φαίνονταν να τρέμουν ενώ στην έκφραση του έβλεπε κανείς χαραγμένη μια βαθιά ανησυχία. Όταν η καταιγίδα πέρασε ο Αύλος Γέλλιος πλησίασε τον στωικό φιλόσοφο απορημένος. «Μα πως είναι δυνατό ένας Στωικός να φοβάται» τον ρώτησε. «Δεν τον προστατεύει η στωική φιλοσοφία από τέτοιου τύπου συναισθήματα;».

Ο φιλόσοφος δεν φάνηκε ούτε να ένιωσε ντροπή αλλά ούτε να παρεξήγησε την απορία του Ρωμαίου συγγραφέα και αμέσως του απάντησε: «Αφού θες να μάθεις, άκου αυτά που λένε οι δημιουργοί της στωικής σχολής για την ανησυχία, η οποία είναι σύντομη, μα φυσική και αναγκαία. Η καλύτερα ακόμα, διάβασε, γιατί διαβάζοντας θα είναι ευκολότερο και να πιστέψεις αλλά και να θυμάσαι αυτά». Έπειτα στράφηκε στα πράγματα του και έδωσε στον Αύλο Γέλλιο μία έκδοση του έργου *Διατριβαί* του Επίκτητου, υποδεικνύοντας του το απόσπασμα 9/Fragment 9 (Απόσπασμα 8 παραπάνω). Στο αυτό το απόσπασμα ο Επίκτητος φαίνεται να υιοθετεί τη θέση του Σενέκα ότι οι εντυπώσεις δημιουργούν ένα πρώτο αίσθημα στην ψυχή. Αυτό το αίσθημα προηγείται της συγκατάθεσης και συνεπώς αποτελεί μέρος της ορμητικής εντύπωσης. Με βάση την ανάλυση μας στα προηγούμενα μαθήματα, για να δημιουργηθεί ένα συναίσθημα προηγείται μία ορμητική εντύπωση η οποία παρουσιάζεται στο υποκείμενο και με αιτιακό τρόπο αποτυπώνει το περιεχόμενο της στο ηγεμονικό του. Αυτό που μαθαίνουμε όμως εδώ είναι ότι η αποτύπωση της ορμητικής εντύπωσης στη ψυχή δημιουργεί στο υποκείμενο ένα σχετικό αίσθημα, το οποίο προηγείται της συγκατάθεσης. Το αίσθημα αυτό δεν είναι εκούσιο αλλά αντίθετα βρίσκεται εκτός του ελέγχου μας και αποτελεί την άμεση - αυτόματη αντίδραση της ψυχής στο προτασιακό περιεχόμενο της ορμητικής εντύπωσης. Προκειμένου να δώσουμε ένα ακόμα παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι προπάθειες ας στραφούμε σε μια διατύπωση του Jean-Baptiste Gourinat:

“Ένα οποιοδήποτε ερέθισμα, η αίσθηση έξαφνα ότι στέγνωσε το στόμα μου, ή η θέα κάποιου ποτού, μου φέρνει στον νου την εντύπωση ότι καλό θα ήταν να πιω. Η εντύπωση αυτή συνοδεύεται από μία πρώτη αυθόρμητη κίνηση, που μπορούμε να την πούμε δίψα και είναι μία πρωταρχική μορφή παρόρμησης, χωρίς πρακτικό περιεχόμενο. Δίνω την συγκατάθεση μου στην εντύπωση ότι πρέπει να πιω. Μόνο τότε θα έχω αληθινή επιθυμία να πιώ.”

Η ύπαρξη των προπαθειών αποτελεί ένα πρώτο δείγμα του γεγονότος πως οι Στωικοί ενδιαφέρονταν να περιγράψουν και την φαινομενολογία των συναισθημάτων. Οι προπάθειες αποτελούν τα πρώτα άμεσα, ακούσια αισθήματα τα οποία δημιουργούνται ως αποτελέσματα

μίας ορμητικής εντύπωσης. Αυτά τα αισθήματα έχουν συγκεκριμένη φαινομενολογία η οποία ομοιάζει αλλά δεν ταυτίζεται με την φαινομενολογία του συναισθήματος. Το υποκείμενο τα βιώνει δηλαδή ως συστολές ή διαστολές της ψυχής. Ωστόσο πρέπει να αποσαφηνίζουμε σε αυτό το σημείο πως οι προπάθειες δεν αποτελούν μέρος του συναισθήματος. Το συναίσθημα, στωικά μιλώντας, ξεκινά από την στιγμή που θα αποδεχθούμε ή θα απορρίψουμε το περιεχόμενο της ορμητικής εντύπωσης. Η φαινομενολογία της προπάθειας και του συναισθήματος έχουν ομοιότητες αλλά η κεντρική τους διαφορά είναι η εξής: από φαινομενολογικής σκοπιάς η προπάθεια είναι ένα σύντομο ακούσιο αίσθημα που αίτιο του είναι η ισχύς της εντύπωσης ενώ η φαινομενολογία του συναισθήματος είναι μια γενικευμένη εντονότερη κατάσταση η οποία αποτελεί αποτέλεσμα της εκούσιας συγκατάθεσής μας σε μια ορμητική εντύπωση. Επιπλέον, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον πως όλοι οι άνθρωποι βιώνουν τις προπάθειες, ακόμη και ο στωικός σοφός. Αυτή η θέση είναι σημαντική καθώς μας αποδεικνύει πως ο στωικός σοφός βιώνει τα ίδια φαινόμενα που βιώνουν και οι απλοί άνθρωποι. Η εικόνα του «συναισθηματικά παγωμένου» στωικού σοφού αποτελεί μια παρερμηνεία η οποία επισκιάζει αιώνες ολόκληρους τη στωική φιλοσοφία. Ωστόσο ίσως αυτή η εικόνα να μην είναι απολύτως ακριβής. Από τη μία πλευρά, ο σοφός βιώνει το αίσθημα της προπάθειας όπως συμβαίνει και στην περίπτωση κάθε άλλου ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, οι ευπάθειες, τα συναισθήματα δηλαδή που προσιδιάζουν στο Σοφό και την ανθρώπινη φύση, ενέχουν στοιχεία φυσιολογίας και φαινομενολογίας όμοια με αυτά που εμφανίζονται σε όλα τα συναισθήματα. Η διαφορά μεταξύ ευπάθειας και πάθους σε επίπεδο φαινομενολογίας δεν έγκειται στο γεγονός πως ο σοφός δεν βιώνει τα συναισθήματά του (ευπάθειες). Αντίθετα, έγκειται στο γεγονός πως ο σοφός βιώνει τις ευπάθειες ακολουθώντας τα όρια του λόγου ενώ οι πολλοί βιώνουν τα πάθη τους ανεξέλεγκτα. Έχουμε ήδη επεξηγήσει αυτή τη θέση σε προηγούμενο μάθημα.

4. Η παρόρμηση ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων

Ανάλυση: Όπως έχουμε αναφέρει η παρόρμηση αποτελεί μία λειτουργία που είναι κοινή μεταξύ έλλογων και άλογων πλασμάτων. Ωστόσο, οι Στωικοί εστιάζουν σε δύο σημαντικές διαφορές μεταξύ έλλογων και άλογων παρορμήσεων. Πρώτον, σε αντίθεση με την παρόρμηση των άλογων πλασμάτων η οποία λειτουργεί, υπό μία έννοια, αυτόματα, η έλλογη παρόρμηση των ανθρώπων προϋποθέτει συγκατάθεση (Στοβαίος Ανθ. 2.7.9b.1-6). Όπως σημειώνουν οι Στωικοί, στην περίπτωση των άλογων πλασμάτων, η ίδια η φυσική λειτουργία της εντύπωσης θέτει σε κίνηση με ομοιόμορφο τρόπο την παρόρμηση (Στοβαίος, Ανθ.

2.31.122.7: τεταγμένως). Δύο παραδείγματα εντοπίζουμε στα στωικά κείμενα: (α) ο τρόπος με τον οποίο η αράχνη υφαίνει τον ιστό της και (β) ο τρόπος με τον οποίο η μέλισσα πλάθει το κερί της. Σύμφωνα με τους Στωικούς στην αράχνη δημιουργείται πρώτα η εντύπωση της ύφανσης του ιστού και ακολουθεί η παρόρμηση η οποία την οδηγεί να υφάνει τον ιστό της. Παρομοίως οι μέλισσες πλάθουν το κερί τους (Ωριγένης, De principiis 3.108). Αντίθετα, στην περίπτωση των έλλογων πλασμάτων, τα πράγματα είναι αρκετά διαφορετικά. Τα έλλογα πλάσματα είναι σε θέση να αποδεχθούν ή να απορρίψουν το περιεχόμενο των ορμητικών εντυπώσεων και συνεπώς τόσο η συγκατάθεση όσο και η παρόρμηση τους δε συμβαίνει αυτόματα αλλά αντίθετα αποτελεί προϊόν επιλογής τους (Κικέρων De Fato 39, Αλέξανδρος Αφρ. Περί Ειμ. 14.184.20). Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές σε αυτό το σημείο είναι το γεγονός πως οι άνθρωποι, σε αντίθεση με τα ζώα διαθέτουν την λειτουργία της συγκατάθεσης και συνεπώς μπορούν να επιλέξουν σε ποιες ορμητικές εντυπώσεις θα συγκαταθέσουν και σε ποιες όχι. Για τον λόγο αυτό οι άνθρωποι έχουν απόλυτη ευθύνη για τις παρορμήσεις που βιώνουν καθώς και για τις πράξεις τους οι οποίες είναι αποτελέσματα αυτών των παρορμήσεων.

Δεύτερον, οι έλλογες παρορμήσεις παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη ποικιλία συγκριτικά προς τις άλογες. Όπως είδαμε στη σχετική ανάλυση των συναισθημάτων, οι Στωικοί παρουσιάζουν τέσσερα είδη κινήσεων οι οποίες εμφανίζονται όταν το ηγεμονικό βρίσκεται σε συγκεκριμένες συνθήκες και αντιλαμβάνεται αξιολογικά τα αντικείμενα μιας εντύπωσης. Έτσι, ανεξαρτήτως αληθούς ή ψευδούς προτασιακού περιεχομένου που μπορεί να έχουν οι πεποιθήσεις μας, ανεξάρτητα δηλαδή από το εάν αναφερόμαστε σε ευπάθειες ή πάθη, το ηγεμονικό κινείται με συγκεκριμένους τρόπους όταν αντιλαμβάνεται κάτι καλό ή κακό. Στους στωικούς ορισμούς τόσο των παθών όσο και των ευπαθειών συναντάμε τέσσερα είδη ψυχικής κίνησης - παρορμήσεων (Ανδρόνικος Π.Π. 1, Δ.Λ. 7.115):

- 1: Διαστολή (έπαρσις) – όταν αντιλαμβανόμαστε ως καλό ένα αντικείμενο το οποίο είναι παρόν.
- 2: Συστολή (συστολή) - όταν αντιλαμβανόμαστε ως κακό ένα αντικείμενο το οποίο είναι παρόν.
- 3: Προσέλκυση (ὄρεξις) – όταν αντιλαμβανόμαστε ως καλή μία επερχόμενη κατάσταση.
- 4: Απώθηση (έκκλισις) - όταν αντιλαμβανόμαστε ως κακή μία επερχόμενη κατάσταση.

Το πρώτο στοιχείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι το γεγονός πως οι τέσσερις αυτές κινήσεις αποτελούν κυριολεκτικές κινήσεις της ψυχικής πνοής οι οποίες κινούν το σώμα. Οι

Στωικοί πιστεύουν πράγματι πως όταν χαιρόμαστε για παράδειγμα η καρδιά μας διαστέλλεται ενώ όταν λυπόμαστε συστέλλεται. Αυτές οι κινήσεις της ψυχικής πνοής βιώνονται από το υποκείμενο ενώ τα αποτελέσματα που επιφέρει στο σώμα είναι δυνατό να παρατηρηθούν από τους γύρω του. Αυτές οι κινήσεις της ψυχικής πνοής αποτελούν το αίτιο της φαινομενολογίας των συναισθημάτων (Γαληνός Π.Ι.Π. 3.2–3, 3.7.51–52, 4.1, Κικέρων Tusc. Disp. 4.14, 4.15.49). Έπειτα, η παραπάνω κατανόηση των παρορμήσεων εύλογα γεννά τα ακόλουθα δύο ερωτήματα. Πρώτον, εάν τόσο οι προπάθειες όσο και οι παρορμήσεις βιώνονται με τον ίδιο τρόπο, τότε που ακριβώς έγκεινται οι διαφορές τους σε επίπεδο φαινομενολογίας; Δεύτερον, εάν τόσο τα πάθη όσο και οι ευπάθειες νοούνται ως όμοιες ψυχικές κινήσεις τότε -και πάλι σε επίπεδο φαινομενολογίας των συναισθημάτων- υπάρχει κάποια διαφορά μεταξύ του τρόπου με τον οποίο ο σοφός βιώνει τις ευπάθειες και οι πολλοί τα πάθη; Έχουμε ήδη απαντήσει σε αυτό το ερώτημα όταν αναλύσαμε το αποσπασμα του Χρυσίππου το οποίο αναφέρεται στην διαφορά έντασης μεταξύ παθών και ευπαθειών. Ας μελετήσουμε λοιπόν και τη διαφορά μεταξύ συναισθημάτων και προπαθειών.

Οι προπάθειες αποτελούν μέρος της ορμητικής εντύπωσης, αποτελούν την ακούσια αντίδραση του ηγεμονικού όταν αντιλαμβάνεται ένα αντίστοιχο «φανταστόν». Αντίθετα, οι παρορμήσεις αποτελούν μία εκούσια λειτουργία του ηγεμονικού η οποία έπεται της συγκατάθεσης. Από την σκοπιά της φαινομενολογίας των συναισθημάτων ωστόσο, οι προπάθειες ομοιάζουν με τις παρορμήσεις. Η ψυχική πνοή ταραίζεται, το ηγεμονικό υπόκειται σε συγκεκριμένες κινήσεις και οι κινήσεις αυτές οδηγούν τον άνθρωπο σε συγκεκριμένες συμπεριφορές οι οποίες είναι παρατηρήσιμες. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στην περίπτωση της προπάθειας το αίσθημα αυτό είναι σύντομο ενώ αντίθετα στην περίπτωση της παρόρμησης και συνεπώς του συναισθήματος αναφερόμαστε πάντοτε σε μία κατάσταση με διάρκεια. Ας χρησιμοποιήσουμε ένα παράδειγμα προκειμένου να αποσαφηνίσουμε τη διάκριση.

Έστω λοιπόν πως ο Γιώργος και ο Γιάννης περπατούν σε έναν σκοτεινό δρόμο, όταν ξαφνικά ένας σκύλος εμφανίζεται απότομα εμπρός τους γαβγίζοντας. Ο Γιώργος έχει μία διαθεσιακή πεποίθηση της μορφής «Τα σκυλιά είναι κακά και επικίνδυνα και πρέπει να τα αποφεύγω» και συνεπώς τα φοβάται ενώ ο Γιάννης δεν μοιράζεται αυτή την διαθεσιακή πεποίθηση. Τόσο ο Γιάννης όσο και ο Γιώργος, είτε από την μορφή του σκύλου είτε από την απότομη κίνηση και ένταξη του στο αντιληπτικό τους πεδίο αισθάνονται ένα πρώτο αίσθημα φόβου. Μία απότομη και σύντομη διατάραξη της ψυχικής τους πνοής που οι Στωικοί ονομάζουν προπάθεια. Ο Γιώργος όμως εξαιτίας της διαθεσιακής του πεποίθησης αντιλαμβάνεται τον σκύλο ως κάτι δυνητικά επικίνδυνο σε αντίθεση με τον Γιάννη ο οποίος βλέπει απλώς έναν

σκύλο να εμφανίζεται εμπρός του. Ο Γιώργος αρχίζει να προσπαθεί να αποφύγει τον σκύλο, αρχίζει να χλομιάζει έντονα και να τρέμει ενώ αντίθετα ο Γιάννης δεν παρουσιάζει τέτοια συμπεριφορά. Ο ιδιοκτήτης του σκύλου ο οποίος ήταν παρατηρητής στο συμβάν και έτρεξε να μαζέψει το κατοικίδιο του θα μπορούσαμε να πούμε πως παρατήρησε τα εξής:

«Και τα δύο άτομα τρόμαξαν στιγμιαία από την ξαφνική εμφάνιση του σκύλου όμως επιπλέον το ένα από τα δύο άρχισε να εμφανίζει σημάδια τρόμου, χλόμιασε, άρχισε να τρέμει και προσπαθούσε να αποφύγει με κάθε τρόπο το ζώο».

Το κοινό αίσθημα που ένιωσαν τόσο ο Γιώργος όσο και ο Γιάννης αποτελεί την προπάθεια για την οποία μιλούν οι Στωικοί ενώ η συμπεριφορά του Γιώργου αποτελεί ένα συναίσθημα –στην συγκεκριμένη περίπτωση το συναίσθημα του φόβου- το οποίο δεν είναι σύντομο, όπως η προπάθεια, και συνοδεύεται από συγκεκριμένη συμπεριφορά. Από τη στιγμή που ο Γιώργος συγκαταθέτει στην πεποίθηση πως ο συγκεκριμένος σκύλος είναι επικίνδυνος και πρέπει να τον αποφύγει, όσο ο σκύλος βρίσκεται εκεί, ο Γιώργος θα νιώθει φόβο και θα προσπαθεί να τον αποφύγει.